

Деякі теоретичні питання ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку

Оксана КОВАЛЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійського усного та писемного мовлення Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди,

Олександр ЩЕРБАКОВ,

директор Харківської гімназії №169,

Олена ЩЕРБАКОВА,

психолог Харківської гімназії №169

Проблема навчання і виховання здібних та обдарованих дітей і молоді набула особливого значення в XXI ст. У контексті сучасних тенденцій розвитку людства постає нагальна потреба створення системи пошуку, відбору та педагогічної підтримки майбутньої інтелектуальної еліти нації починаючи з дошкільного віку. Водночас світова практика організації роботи з цим контингентом дітей і молоді засвідчує наявність певних проблем, пов'язаних передусім з відсутністю валідної системи діагностичного інструментарію ідентифікації дитячих здібностей та обдарованості. Тому першочерговими завданнями, визначеними для вирішення в межах всеукраїнського науково-педагогічного проекту «Інтелект України», є теоретичне обґрунтування та розроблення такого інструментарію.

Метою статті є узагальнення результатів наукових досліджень зарубіжних та українських учених з означених питань та розроблення на цій основі програми психолого-педагогічного моніторингу ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку.

До кінця XX ст. у науковому співтоваристві панувала думка, що діагностика дитячих здібностей та обдарованості належить до суто психологічних проблем і має розв'язуватися на двох рівнях – теоретичному та психометричному. На *теоретичному рівні* було передбачено створення концепції здібностей і обдарованості, основні положення якої мають бути вихідними для розроблення психодіагностичних процедур та методики проведення досліджень, спрямованих на виявлення здібних і обдарованих дітей та молоді. На *психометричному рівні* заплановано створення діагностичного інструментарію, що дозволив би, відповідно до розробленої концепції, ідентифікувати здібних та обдарованих дітей.

Одним із перших здійснив спробу обґрунтувати концептуальні засади вимірювання обдарованості та створити на цій основі методику виявлення обдарованих людей англійський учений, засновник диференціальної психології Ф.Гальтон. Він вважав, що розумова обдарованість безпосередньо пов'язана із сенсорною чутливістю. На думку Ф.Гальтона, можливості розуму тим вищі, чим тонше органи чуттів вловлюють і диференціюють відмінності у зовнішньому світі. Обґрунтовуючи свою позицію, учений зазначав, що при ідіотії сенсорні здібності виявляються порушеними. Отже, в обдарованій людини вони мають бути вищими за норму. Тому до діагностичного інструментарію виявлення обдарованості Ф.Гальтон включив методики, спрямовані на вимірювання гостроти зору і слуху, фізичної сили й латентного часу реакції тощо. Проте практична перевірка концепції та побудованого на її основі діагностичного інструментарію не підтвердила його теоретичних припущень [3].

У першій половині XX ст. серед науковців, які досліджували проблему ідентифікації здібних та

обдарованих людей, панувала думка про тотожність обдарованості та інтелекту і необхідність її вимірювання за допомогою спеціальних тестів.

Засновник системи оцінювання обдарованості на основі визначення рівня розвитку інтелекту А.Біне запропонував вимірювати загальні здібності до пізнавальної діяльності за двома основними параметрами: сформованістю пізнавальних функцій та успішністю засвоєння соціального досвіду. Спільно з Т.Сімоном у 1905 р. він створює першу шкалу, призначену для визначення інтелекту дітей. Вона охоплює тридцять завдань, розташованих за ступенем підвищення складності. У цій шкалі особливе місце посідає вербальний матеріал, що дає змогу виміряти рівень розвитку логічного мислення. У 1908 р. опублікована вдосконалена шкала Біне–Сімона, що охоплювала 59 тестів, згрупованих за віковими ознаками, й використовувалася для діагностування дітей і підлітків від трьох до 13 років. Остання редакція тестів А.Біне була дещо модифікована у США, де людей почали розглядати за ступенем розумової обдарованості, використовуючи поняття *intelligent quotient* (IQ) – коефіцієнт розумового розвитку. За допомогою IQ оцінювалося співвідношення між хронологічним і розумовим віком людини [2].

Надалі послідовники А.Біне під час визначення обдарованості відмовилися враховувати ступінь опанування людиною соціального досвіду. У науковий та практичний обіг було введено спеціальні культурно-вільні тести, що дають змогу вимірювати рівень інтелектуального розвитку людини незалежно від впливу факторів навколишнього світу («Шкала прогресивних матриць» Дж.Равена, культурно-вільний тест Р.Кеттелла тощо).

Проте, як показали результати багаторічних досліджень, високий коефіцієнт інтелекту, який виявляється в дитинстві, ще не є запорукою, що дитина в дорослому житті досягне видатних успіхів у певній сфері людської діяльності. Причину цього феномена виявила теоретична психологія. Ретроспективний аналіз тестових завдань, охоплених тестами інтелекту, починаючи з перших їх варіантів (початок ХХ ст.) і завершуючи комплектами аналогічних методик другої половини ХХ ст., довів, що практично всі вони спрямовані на вимірювання рівня розвитку конвергентного мислення. Для досягнення успіхів у науці, мистецтві, практичній сфері необхідним є не так уміння встановлювати закономірності, дотримуватися заданого алгоритму, як чутливість до проблем, гнучкість, самостійність і нестандартність мислення.

Одним із перших, хто звернув увагу на цю невідповідність, був американський учитель і психолог П.Торренс. Спостерігаючи за своїми учнями, він дійшов висновку, що успіхів у творчій діяльності не завжди досягають ті діти, які добре навчаються або мають високий коефіцієнт інтелекту (IQ). Для творчості, а саме це вимагається від обдарованої людини у будь-якій сфері наукової, культурної та практичної діяльності, необхідним є високий креативний потенціал.

Головними ідеологами тестового підходу до дослідження креативних здібностей вважаються Дж.Гілфорд і П.Торренс. Тести креативності (тести Гілфорда, Торренса, Когана–Воллаха, тести на творчу діяльність у вільній ситуації тощо) спрямовані на виявлення вербальної й невербальної креативності. Їх можна умовно проранжувати залежно від того, як поведінка суб'єктів тестування регламентується інструкцією. У тестах Гілфорда–Торренса використовуються обмеження в часі й регламентація поведінки суб'єктів тестування. У тестах на творчу діяльність у вільній ситуації поведінка суб'єктів тестування не регламентується. Порівняльний аналіз діагностуючої цінності зазначених тестових методик креативності здійснив В.Дружинін. Наголошуючи на необхідності під час визначення креативності використовувати тести на творчу діяльність у вільній ситуації, він, зокрема, вказує: «За визначенням Піаже, інтелект є здібністю до адаптації у важких умовах. Отже, інтелект максимально активізується в умовах тестування з огляду на жорсткі вимоги до адаптаційних можливостей людини. Креативність, на відміну від інтелекту, найкраще діагностується в ситуаціях, коли поведінка людини не регламентується» [3, с. 207].

Однак варто зазначити, який би набір тестів не використовувався для виявлення здібностей та обдарованості, одноразово проведене діагностування не надає можливості їх ідентифікувати з високим ступенем точності. Нині питання ідентифікації здібних і обдарованих дітей та молоді тісно пов'язують із розробленням концептуальних моделей обдарованості та здібностей. Проблема здібностей залишається однією з найбільш інтенсивно обговорюваних у психолого-педагогічній науці. Різні моделі нових, часто оригінальних концептуальних рішень пропонуються багатьма дослідниками (Ю.Бабаєва, Д.Богоявленська, Е.ДеБоно, Е.Гонг, В.Дружинін, К.Клюне, О.Матюшкін, Дж.Рензуллі, В.Панов, С.Рис, О.Савенков, Р.Стренберг, А.Танненбаум, Дж.Фельдхаусен, Дж.Фрімен, М.Холодна, В.Шадриков, В.Юркевич та ін.).

До популярних в сучасній світовій педагогіці теоретичних моделей обдарованості належить модель, розроблена відомим американським психологом Дж.Рензуллі. У ній обдарованість розглядається як інтегративна якість особистості, структурними компонентами якої є здібності, що перевищують середній рівень, креативність і мотивація. Цікавим для освітянського загалу є й твердження Дж.Рензуллі про те, що контингент обдарованих дітей може бути значно ширшим, ніж під час їх ідентифікації за тестами інтелекту та тестами креативності. Тому науковець пропонує вважати обдарованими всіх дітей, які виявили високі показники хоча б за одним із компонентів його моделі. При цьому для подолання недоліків, притаманних короткочасним дослідженням з ідентифікації дитячої обдарованості, Дж.Рензуллі почав застосовувати довготривалі психолого-педагогічні моделі діагностики, побудовані

на принципі «турнікету». У межах цієї моделі процес ідентифікації обдарованих дітей є лонгітюдним дослідженням, що передбачає тривале спостереження за дитиною.

За нашим переконанням, саме на принципі «турнікету» має ґрунтуватися програма ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку. Насамперед це пов'язано з тим, що результати непродовженого тестування суттєво залежать від багатьох факторів: ситуації, в якій воно здійснюється, емоційного стану дитини, її самопочуття тощо. Тому доцільним є здійснення поетапного пошуку здібних і обдарованих дітей у процесі їх навчання за спеціальними навчальними програмами, які б мали як розвивальний, так і діагностувальний характер. Надзвичайно важливим є й те, що проблема виявлення здібних та обдарованих дітей має яскраво виражений етичний аспект. Ідентифікувати дитину як здібну чи нездібну означає штучно втрутитися в її долю, заздалегідь визначити її суб'єктивні очікування. Багато життєвих конфліктів «здібних» і «нездібних» людей зумовлюються неадекватністю й легковажністю вихідного прогнозу їхніх майбутніх досягнень. Варто також враховувати, що дитячі здібності або обдарованість ще не є гарантом високих творчих досягнень дорослої людини і далеко не кожний геніальний дорослий ідентифікувався педагогами як здібна дитина.

Будучи пролонгованою, програма ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку має одночасно бути й комплексною. Тобто результати психометричних тестів можуть використовуватися як одне з багатьох джерел інформації, але в жодному разі не як єдиний критерій для прийняття рішення про те, що конкретна дитина є здібною чи нездібною. При цьому необхідно враховувати, що застосування тестів інтелекту та креативності має жорсткі обмеження. Більшість тестів інтелекту були створені не для виявлення інтелектуальних здібностей, а для інших цілей. Інтелектуальна шкала Векслера для дітей (оригінальний варіант WISC, а також його модифікації) призначалася для визначення рівня загального інтелекту (виявлення затримки в розумовому розвитку), тест структури інтелекту Амтхауера (SIT) – для профорієнтації та професійного відбору, диференціальний тест здібностей (DAT) – прогнозу академічної успішності тощо. Щодо тестів креативності, то показники дивергентної продуктивності також не є однозначними, єдиними й достатніми індикаторами творчих можливостей дитини.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що найефективнішою формою ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку є психолого-педагогічний моніторинг. *Моніторинг* (від лат. *monitor* – той, що контролює) – поняття, запозичене психологією та педагогікою з інших галузей наук – технічних та екологічних, де воно означає постійне спостереження за будь-яким явищем, об'єктом з метою співвідношення його стану з бажаним результатом або первинним уявленням.

Психолого-педагогічний моніторинг розглядається як особливий вид моніторингу, що є системою постійного відстеження шляхом психолого-педагогічної діагностики процесу особистісного розвитку дитини, створення на цій основі банку психолого-педагогічних даних, розроблення й реалізації корекційно-відновлювальної розвивальної програми, а також проектування індивідуальної освітньої траєкторії [1].

Проведення психолого-педагогічного моніторингу має відповідати певним вимогам. Насамперед, обстеження має бути лонгітюдним, валідним, комплексним і всебічним, а також здійснюватися поетапно. Необхідно мати достатньо часу, щоб, спостерігаючи за дитиною та здійснюючи необхідні діагностичні процедури, виявити її здібності. При цьому застосовувати діагностичні методи повинні бути валідними, тобто мають точно й вичерпно вимірювати саме ті властивості, заради вимірювання яких і створювався тест [4]. Крім того, моніторинг має бути комплексним, тобто спрямовуватися не лише на визначення інтелектуальних, академічних і творчих здібностей дитини старшого дошкільного віку, а й вивчення особливостей її психосоціального та фізичного розвитку. Водночас діагностичне обстеження повинно бути всебічним, що досягається завдяки участі в ньому педагогів, психологів і батьків. Зрозуміло, що для кожної з цих категорій розробляється спеціальний діагностичний інструментарій.

Доцільним виявляється й застосування під час проведення психолого-педагогічного моніторингу ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку спеціальних тренінгових методик. Зазвичай діагностичні методики, орієнтовані на одноразове обстеження, потребують від дитини виконання серії спеціальних стандартизованих завдань, за результатами якого й здійснюється оцінювання. Тренінгові методики, що розробляються з метою корекції й розвитку дитини, надають можливість провести лонгітюдне дослідження й цим нівелювати негативні моменти, що неминуче виникають під час разових обстежень дитини старшого дошкільного віку.

Психолого-педагогічний моніторинг має здійснюватися поетапно. З метою визначення цілей і змісту роботи на кожному з етапів доцільно враховувати досвід, накопичений в США з питань реалізації комплексної діагностики здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку. На наш погляд, найбільш прийнятним є широко відомий проект RAPYHT, розроблений М.Карне, А.Шведел та іншими дослідниками в університеті штату Іллінойс. За цим проектом первинна оцінка загальної та спеціальної обдарованості дітей здійснюється за допомогою спеціальних опитувальників для вчителів та батьків. Далі за виявленими результатами діти залучаються до спеціальних занять у невеликих групах, за підсумками яких визначається рівень їхньої діяльності і даються подальші рекомендації щодо охоплення їх додатковою програмою навчання.

Розробляючи програму психолого-педагогічного моніторингу на основі іллінойської моделі, нами було прийнято рішення про доцільність його проведення в три етапи.

На *етапі попереднього відбору* здійснюється накопичення інформації про дитину старшого дошкільного віку, джерелами якої є психологи, вихователі, батьки, лікарі та сама дитина. Для практичних психологів пропонуються методики, традиційні для визначення рівня інтелектуального розвитку (тести Д.Векслера, Дж.Равена та ін.), для оцінювання рівня розвитку креативних здібностей – адаптований варіант тесту П.Торренса, методики Дж.Гілфорда, методики виявлення рівня психосоціального розвитку, спрямованості (домінуючої мотивації) особистості. Вивчається також сфера фізичного розвитку дитини. Участь її в діагностуванні на етапі попереднього відбору полягає у виконанні тестових завдань. Зібрана в такий спосіб інформація дає змогу створити перше уявлення про кожну дитину, яка відвідуватиме спеціальні розвивальні заняття на базі дошкільного або загальноосвітнього навчального закладу.

Оцінно-корекційний етап орієнтований на уточнення, конкретизацію інформації, одержаної на етапі попереднього відбору. Акцент переноситься з разових обстежень на лонгитюдне обстеження, що здійснюється на заняттях за спеціальними програмами (двічі на тиждень упродовж шести місяців). Вони спрямовані на формування у дітей старшого дошкільного віку пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, уяви, мислення), мовлення та розвиток психосоціальної сфери. Періодично в ході цих занять проводиться індивідуальне й колективне обстеження з використанням відомих психодіагностичних методик (Дж.Равена, П.Торренса та ін.). Систематичність та тривалість цієї роботи покликані додатково гарантувати вірогідність одержаної інформації про дитину.

На *етапі остаточного відбору* узагальнюються відомості, отримані на попередніх етапах, і приймається рішення щодо доцільності зарахування дитини в проектний клас «Інтелект України» (Наказ Міністерства освіти і науки України, молоді та спорту України №797 від 10.07.2012 р.).

Підсумовуючи, зазначимо, що ідентифікацію здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку доцільно здійснювати із застосуванням психолого-педагогічного моніторингу, для якого характерні комплексність, всебічність, валідність, лонгитюдність та поетапність. Це дозволяє отримати більш об'єктивну інформацію про дитину і, що особливо важливо, створити підґрунтя для розроблення й реалізації корекційно-відновлювальної та розвивальної програми, а також проектування індивідуальних освітніх траєкторій.

Література

1. Бурдыко Н.А. Диагностика одаренности в средней школе / Н.А. Бурдыко, В.М. Малашенко. – Минск: БГПУ, 2004. – 109 с.

2. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 528 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
4. Карпенко Л.А. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

Анонси

Оксана КОВАЛЕНКО, Олександр ЩЕРБАКОВ, Олена ЩЕРБАКОВА

Деякі теоретичні питання ідентифікації здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку

У статті подано узагальнені результати наукових досліджень зарубіжних та українських учених з питань створення діагностичного інструментарію ідентифікації здібних і обдарованих дітей. Доведено доцільність використання психолого-педагогічного моніторингу в процесі виявлення здібних і обдарованих дітей старшого дошкільного віку. Обґрунтовано вимоги до розроблення програми моніторингу (лонгитюдність, всебічність, комплексність, валідність, поетапність) та визначено етапи його проведення (етап попереднього вибору, оцінно-корекційний етап, етап остаточного вибору). Наголошено на надзвичайній важливості етичного аспекту щодо ідентифікації здібних та обдарованих дітей.

Ключові слова: дошкільники, ідентифікація здібностей і обдарованості, принцип «турнікету», психолого-педагогічний моніторинг, етапи моніторингу.

Оксана КОВАЛЕНКО, Олександр ЩЕРБАКОВ, Елена ЩЕРБАКОВА

Некоторые теоретические вопросы идентификации способных и одарённых детей старшего дошкольного возраста

В статье представлены обобщённые результаты научных исследований зарубежных и украинских учёных по вопросу создания системы диагностического инструментария идентификации способных и одарённых детей. Доказана целесообразность использования психолого-педагогического мониторинга в процессе выявления способных и одарённых детей старшего дошкольного возраста. Обоснованы требования к разработке программы мониторинга (лонгитюдность, всесторонность, комплексность, валідность, поэтапность) и определены этапы его проведения (этап предварительного выбора, оценочно-коррекционный этап, этап окончательного выбора). Отмечена чрезвычайная важность этического аспекта при идентификации способных и одарённых детей.

Ключевые слова: дошкольники, идентификация способности и одарённости, принцип «турникета», психолого-педагогический мониторинг, этапы мониторинга.

Ексклюзивне інтерв'ю

Не зупинятися на досягнутому

Інтерв'ю з директором Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, доктором юридичних наук, професором Романом Шаповалом

– Романе Володимировичу, Харківщина впевнено посідає перші позиції за перемогами школярів у конкурсах Малої академії наук та олімпіадах, за показниками дошкільної, загальноосвітньої, професійно-технічної і вищої освіти належить до найбільш розвинених областей України. Чим, на Ваш погляд, такі успіхи зумовлені?

– На Харківщині добре розуміють, що освіта – це найуспішніша інвестиція в майбутнє. Тому ми ніколи не зупиняємося

на досягнутому, приділяючи увагу питанням підвищення якості освіти в регіоні, професійного зростання педагогів, упровадження інноваційних проектів, вдосконалення матеріально-технічної бази навчальних закладів, зокрема їх комп'ютеризації та інформатизації, тобто намагаємося відповідати вимогам часу.

– Як Ви оцінюєте внесок науково-педагогічного проекту «Інтелект України» у модернізацію системи початкової освіти області?

– Реалізація проекту «Інтелект України» розпочалась у 2008 році в Харкові. Його авторами є переважно харківські вчені. Їх напрацювання в реалізації основних положень компетентнісного та діяльнісного підходів є цікавими як для науковців, так і практиків. Ефективність дидак-

тичної моделі навчання в проектних класах підтверджена не лише поточними зрізами знань учнів, а й високими результатами складання державної підсумкової атестації.

Розвиваючи проект, ми готові вивчати успішний досвід, а також ознайомлювати зі своїми розробками освітян інших регіонів.

Харківська область має потужну мережу експериментальних навчальних закладів всеукраїнського рівня за дев'ятьма напрямками та трьома напрямками регіонального рівня. Перспективним ми вбачаємо такий напрям розвитку системи загальної середньої освіти, як поширення інноваційного руху, підґрунтям якого є серйозні наукові та методичні напрацювання вчених і практиків.

Oksana KOVALENKO, Oleksandr SHCHERBAKOV, Olena SHCHERBAKOVA

Some theoretical aspects as to the problem of identifying capable and gifted senior preschool children

The summarized results of the researches concerning the issue of building a diagnostic instrumental system of identifying capable and gifted children made both by foreign and Ukrainian scientists have been presented. The expediency of psychological-pedagogical monitoring in the process of exposure capable and gifted preschool children has been proved. There have been grounded the requirements to working out the monitoring programme (longitudeness, comprehension, complexity, validity) and its procedure stages (a preselection stage, an assessment-correction stage, a final selection stage). The exceptional importance of an ethic aspect during the identifying capable and gifted children has been marked.

Keywords: preschool children, identification of giftedness levels, «tourniquet» principle, psychological-pedagogical monitoring, monitoring stages.

